

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Одеська морська академія»
Кафедра філософії

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач відділом
докторантури та аспірантури

к.т.н., доцент О.М. Волков

«26» серпня 2020 року

**СИЛАБУС
НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
«Філософія науки»**

Рівень вищої освіти – третій рівень освіти

Ступінь вищої освіти / Освітньо-кваліфікаційний рівень – «Доктор філософії»

Галузь знань – 27 Транспорт

Спеціальність - 271 Річковий та морський транспорт

Факультет – морського права і менеджменту

Кафедра філософії

Силабус складений відповідно до робочої програми навчальної дисципліни «Філософія науки»

Розробник: Доннікова І.А., професор кафедри філософії

Робочу програму схвалено на засіданні кафедри філософії

Протокол від 26 серпня 2020 р., № 1.

Завідувач кафедри Доннікова І.А.

Секретар кафедри Шевчук О.М.

1. ВІДОМОСТІ ПРО ВИКЛАДАЧІВ

Викладач	Доннікова Ірина Анатоліївна, д. філос. н., завідувачка кафедри філософії
Профайл викладача	http://moodle.onma.edu.ua/user/profile.php?id=209
Контактний тел.	097 831 75 93
E-mail:	irinadonnikova281@gmail.com
Сторінка курсу в СДД НУ «ОМА»	http://moodle.onma.edu.ua/course/view.php?id=187
Консультації	<i>Очні: вівторок з 13.30 до 15.30</i> <i>Он-лайн: четвер з 13.30 до 15.30</i>

2. ЦІЛІ ТА ЗАВДАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Мета вивчення навчальної дисципліни

Метою вивчення навчальної дисципліни є засвоєння основних понять філософії науки як міждисциплінарної галузі, розкриття історико-філософського контексту філософії науки, її основних напрямків і концепцій; критичний аналіз моделей науки для розуміння сутності наукового пізнання і оволодіння технологією наукової аргументації. Однією з основних цілей дисципліни є виявлення онтологічних та гносеологічних проблем сучасної науки, що розривають особливості формування наукової картини світу, визначають специфіку об'єктів наукового пізнання, цілі та цінності пізнавальної діяльності. Особлива увага приділяється проблемі антропологізації науки, розумінню вимог до професійної науково-дослідницької діяльності, особливостей формування особистості дослідника із затребуваним стилем мислення, методологічною культурою і відповідальним ставленням до реальності, що пізнається.

Мова навчання - українська
Статус дисципліни - обов'язкова

Навчальна дисципліна забезпечує набуття перелічених нижче компетентностей та досягнення програмних результатів навчання.

Компетентності:

ЗК1. Філософський науковий світогляд.
ЗК3. Саморозвиток і самовдосконалення протягом життя, відповідальність за якість навчання інших.

Програмні результати навчання:

РН1. Знання та розуміння методології наукового пізнання, уміння сформулювати актуальне наукове завдання, визначити мету та задачі дослідження та знайти шляхи їх розв'язання.

РН3. Розуміння місця та ролі науки у розвитку суспільства та ролі ученого як громадянина. Уміння прогнозувати та оцінювати вплив результатів наукових досліджень на розвиток суспільства.

РН7. Підготовка та захист дисертаційної роботи.

Кількість кредитів ЄКТС - 2

Форма підсумкового контролю – екзамен

Заплановані результати навчання за навчальною дисципліною

Успішне завершення програми навчальної дисципліни «Філософія науки» передбачає здобуття аспірантом наступних результатів навчання за навчальною дисципліною.

Знання:

аспірант повинен знати та розуміти пізнавальний потенціал філософії науки як міждисциплінарної галузі; основні історичні етапи науково-пізнавальної діяльності людства; напрями філософії науки; філософсько-методологічні програми, принципи та поняття; розуміти місце та роль науки у розвитку суспільства, роль вченого як особистості та громадянина; бути обізнаним щодо передового досвіду проведення наукових досліджень.

Уміння:

аспірант повинен володіти науковим стилем мислення; бути здатним до пошуку, оброблення та аналізу наукової інформації з різних джерел, генерувати нові наукові ідеї, вчитися і бути сучасно навченим; застосовувати набуті філософсько-методологічні знання в науковій та викладацькій діяльності; формулювати наукову проблему, мету і завдання дослідження та знаходити шляхи їх вирішення; обирати та ефективно використовувати теоретичні та практичні інструменти досліджень.

3. ПРОГРАМА, СТРУКТУРА (ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН) НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Назви розділів і тем	Навчальне навантаження (години)							
	Денна форма навчання				Заочна форма навчання			
	Кількість аудиторних	Лекції	Практичні (семінарські)	Лабораторні роботи	Кількість аудиторних годин *	Лекції	Практичні (семінарські)	Лабораторні роботи
Тема 1. Знання і пізнання. Сутність філософського і наукового знання.	2	2	X	X	2	2	X	X
Тема 2. Історичні типи взаємозв'язку філософії і науки.	2	X	2	X	2	X	2	X
Тема 3. Основні етапи становлення філософії науки.	2	2	X	X	2	2	X	X

Тема 4. Основні концепції філософії науки.	4	2	2	X	2	2	X	X
Тема 5. Онтологічні проблеми науки. Сучасна наукова картина світу.	2	X	2	X	2	X	2	X
Тема 6. Гносеологічні проблеми науки. Істина як наукова і культурна цінність.	2	2	X	X	2	2	X	X
Тема 7. Проблема метода в сучасній науці. Між- і трансдисциплінарна методологія.	2	2	X	X	4	2	2	X
Тема 8. Проблема суб'єкта в контексті антропологізації науки.	4	2	2	X	4	2	2	X
Всього аудиторних годин	20	12	8	X	20	12	8	X
Самостійна робота (години)	40							
з них на виконання індивідуального завдання **	X			X				
Загальний обсяг годин навчальної дисципліни	60			60				

4. АНОТАЦІЇ ТЕМ ДИСЦИПЛІНИ

Тема 1. Знання і пізнання. Сутність філософського і наукового знання.

Знання і пізнання як предмет філософського аналізу. Різноманіття форм знання. Знання та інформація. Специфіка науки як системи знань. Атрибутивні характеристики наукового знання. Структура і динаміка наукового знання. Наукове пізнання як предмет філософії науки.

Література [2,3,4,5,6, 13].

Тема 2. Історичні типи взаємозв'язку філософії і науки

Проблема взаємозв'язку і взаємодії філософії та науки. Натурфілософія як історична форма взаємозв'язку філософії та науки. Натурфілософія античності та Відродження. Позитивістська модель взаємодії філософії та науки.. Взаємодоповнююча роль філософії та науки в пізнанні світу і людини.

Література [2,3,4,5,6, 11,13,14].

Тема 3. Основні етапи становлення філософії науки.

Виникнення філософії науки та особливості її розвитку в XIX столітті. Позитивізм. Неокантіанство. Прагматизм. Філософія науки XX століття. Неопозитивізм. Постпозитивізм. Антипозитивістські концепції філософії науки.

Література [2,3,4,5,6,13].

Тема 4. Основні концепції філософії науки.

Поняття наукового прогресу. Екстенсивне та інтенсивне в розвитку наукового знання. Внутрішньонаукові і позанаукові фактори розвитку науки. Концепція росту наукового знання Карла Поппера. Концепція конкуруючих “дослідницьких програм” Імре Лакатоса. Концепція наукових революцій Томаса Куна. «Методологічний анархізм» Пола Фейєрабенда. Новітні філософські концепції науки.

Література [2,3,4,5,6, 13,14].

Тема 5. Онтологічні проблеми науки. Сучасна наукова картина світу.

Проблеми структурної організації буття в контексті сучасної науки. Ефективність і обмеженість редукціоністських програм в науці. Становлення сучасної концепції холізму. Проблема детермінізму в сучасній науці і філософії. Можливості і межі ймовірнісної картини світу. Телеологічні концепції в сучасній науці. Антропний принцип і його філософські тлумачення. Глобальний еволюціонізм і синергетика.

Література [2,3,4,5,6, 13,14].

Тема 6. Гносеологічні проблеми науки. Істина як наукова і культурна цінність.

Теоретизація сучасної науки. Природа теоретичних об'єктів науки і їх співвідношення з об'єктивною дійсністю. Трансформації об'єкта і ідеалу об'єктивності. Проблема подолання розриву об'єкта та суб'єкта пізнання Зміна ідеалів і норм опису, пояснення, розуміння.

Література [2,3,4,5,6, 8,10,13,14,15].

Тема 7. Проблема методу в сучасній науці. Між- і трансдисциплінарна методологія.

Поняття методу і методології наукового пізнання Загальнонаукові (логічні) методи: аналіз і синтез, індукція і дедукція, моделювання Методи емпіричного рівня пізнання: спостереження, експеримент Методи теоретичного пізнання Основні форми наукового пізнання. Міждисциплінарність сучасної науки. Проблем методології міждисциплінарних досліджень. Трансдисциплінарність як наукова. стратегія.

Література [1,2,7,9,10,12,15].

Тема 8. Проблема суб'єкта в контексті антропологізації науки.

Поняття суб'єкта наукового пізнання в історії філософської думки. Складність як об'єкт сучасної науки. Виникнення конструктивістської парадигми в науці. Конструктивізм і реалізм в сучасній епістемології. Антропологізація науки: від суб'єкта наукового пізнання до особистості дослідника.

Література [1,3,10,12,15].

5. ТЕМИ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

№ п/п	Назва теми	Зміст заняття
1	2	3
1	Історичні типи взаємозв'язку філософії і науки.	1. Специфіка філософського і наукового знання. 2. Натурфілософія як тип зв'язку філософії та науки. 3. Позитивістська модель взаємозв'язку філософії та науки. 4. Взаємодоповнююча роль філософії та науки в сучасному пізнанні.
2	Основні концепції філософії науки.	1. Поняття наукового прогресу. 2. Неопозитивізм (логічний емпіризм) і гіпотетико-дедуктивна модель наукового знання.

		3. Концепції науки К. Поппера, І. Лакатоса, Т. Куна, П. Фейєрабенда: порівняльний аналіз.
3	Онтологічні проблеми науки. Сучасна наукова картина світу.	1. Проблеми структурної організації буття в контексті сучасної науки. 2. Просторово-часова структура буття. 3. Глобальний еволюціонізм і синергетика.
4	Проблема суб'єкта в контексті антропологізації науки.	1. Трансформації об'єкта та ідеалу об'єктивності. Проблема подолання розриву об'єкта та суб'єкта пізнання. 2. Конструктивізм і реалізм: два погляди на проблему суб'єкта. 3. Ціннісні орієнтації вченого: різноманіття особистісних мотивацій і ціннісних орієнтацій. 4. Свобода наукового пошуку і соціальна відповідальність вченого.

6. ІНДИВІДУАЛЬНІ ЗАВДАННЯ

НЕ ПЕРЕДБАЧЕНІ.

7. САМОСТІЙНА РОБОТА

Самостійна робота є однією з важливих складових навчального процесу, пов'язаних з формуванням здатності і потреби навчатися протягом життя. Основу самостійної роботи складає робота з інформаційними джерелами, яка розвиває навички критичного мислення, керування часом, розкриттю ресурсів самореалізації дослідника наукових знань.

Види самостійної роботи:

1. Підготовка завдань до лекцій.
2. Вивчення окремих тем курсу, які не розглядалися під час занять.
3. Підготовка до семінарських занять.

Перелік тем, винесених на самостійне вивчення:

№ з/п	Назва теми
1	Сутність науки і наукового знання.
2	Структура наукового знання.
3	Становлення і основні риси класичної науки.
4	Принципи та ідеали некласичної науки.
5	Постнекласична наука: між- і трансдисциплінарні стратегії.
6	Епістемологія техніки: технічне і технологічне знання.
7	Етика в "технічному" суспільстві.

8. ПОЛІТИКА КУРСУ І ЦІННОСТІ

Курс побудований на розвитку і закріпленню навичок роботи з інформацією – науковими текстами, аудіо і відеоматеріалами, які потребують від аспірантів вміння виділяти, розуміти, інтерпретувати смислові одиниці тексту, генерувати критичне мислення і створювальне знання, здатність до науково-дослідницької діяльності, саморозвитку і

самовдосконалення. «Пробудження» дослідника, інтересу до науки і науково-дослідницької діяльності – одне з головних завдань курсу.

Важливою умовою для опанування результатами навчання за дисципліною і відповідного оцінювання є дотримання принципів академічної доброчесності здобувачів вищої освіти. Академічна доброчесність базується на засудженні практик списування (виконання письмових робіт із залученням зовнішніх джерел інформації, крім дозволених для використання), плагіату (відтворення опублікованих текстів інших авторів без зазначення авторства), фабрикації (вигадування даних чи фактів, що використовуються в освітньому процесі). Політика щодо академічної доброчесності регламентується «Положенням про систему запобігання та виявлення академічного плагіату у наукових працівників та здобувачів вищої освіти НУ «ОМА»» №2-03-3 (<http://www.onma.edu.ua/wp-content/uploads/2020/09/OMS-2-02-3.2018.pdf>) та РАМКОВИМ КОДЕКСОМ академічної доброчесності № 2-03-93 Національного університету «Одеська морська академія» (http://www.onma.edu.ua/wp-content/uploads/2019/03/11.02.2019_Kontr-prym-Ramkovyj-kodeks-akademichnoyi-dobrochesnosti.pdf).

9. ВИМОГИ ВИКЛАДАЧА

Для успішного засвоєння курсу і досягнення високого освітнього результату відвідування занять і виконання всіх видів завдань є обов'язковим. У разі відсутності на занятті завдання виконуються самостійно з подальшим захистом.

Іспит проводиться у формі співбесіди з викладачем по питанням екзаменаційного білету. Кожний білет містить по два питання з програми курсу. Питання до іспиту розміщені в силабусі. Дата іспиту визначається відділом докторантури т аспірантури.

10. МЕТОДИ КОНТРОЛЮ

Аналіз і оцінювання усних відповідей, перевірка письмових завдань, в тому числі з самостійної роботи (есе, планів-конспектів семінарських занять), графічні перевірки (сміслових мап і схем), індивідуальні співбесіди, самоаналіз і самооцінювання виконаних завдань.

Форма семестрового контролю: екзамен

Методи демонстрації результатів навчання за навчальною дисципліною

№ з/п	Результати навчання за навчальною дисципліною	Методи демонстрації	інструменти, обладнання та програмне забезпечення, які використовуються для демонстрації здобутих результатів навчання за навчальною дисципліною (за потребою)
1.	Знання: аспірант повинен знати потенціал філософії науки як міждисциплінарної галузі; основні історичні етапи становлення науково-пізнавальної	SMART- моделі «МАПА», які використовуються в роботі аспіратів з аудіо та	Використання ПО (Micr.PowerPoint) для презентацій Платформи Zoom, Telegram для

	діяльності людства; напрями і поняття філософії науки; філософсько-методологічні програми та принципи; знати та розуміти методологію наукового пізнання; розуміти місце та роль науки у розвитку суспільства та ролі вченого як особистості та громадянина, бути обізнаним щодо передового досвіду проведення наукових досліджень.	відеоматеріалами, самостійній роботі з першоджерелами, самоаналізі виконаних завдань	онлайн навчання
2.	Уміння: аспірант повинен володіти науково-філософським стилем мислення; бути здатним до пошуку, оброблення та аналізу наукової інформації з різних джерел, генерувати нові наукові ідеї, вчитися і бути сучасно навченим; застосовувати набуті філософсько-методологічні знання в науковій та викладацькій діяльності; формулювати наукову проблему, мету і завдання дослідження та знаходити шляхи їх вирішення; обирати та ефективно використовувати теоретичні та практичні інструменти досліджень.	SMART- моделі «МАПА», які дають можливість вимірювати знання і вміння аспірантів при обговоренні проблем курсу, виконанні письмових завдань, написані есе або тезисів.	Використання ПО (Micr.PowerPoint) для презентацій Платформи Zoom, Telegram для онлайн навчання

11. СХЕМА НАРАХУВАННЯ БАЛІВ ЗА НАВЧАЛЬНОЮ ДИСЦИПЛІНОЮ

Оцінка за шкалою ВНЗ	Оцінка за національною шкалою	Критерії
Відмінно	A	Продемонстровано відмінний освітній результат: курс опановано в повному обсязі, вільне володіння навчальним матеріалом, логічні і повні відповіді на всі питання; здатність творчо і самостійно мислити; аргументовано вести дискусію; вміння органічно пов'язувати теоретичні та практичні аспекти курсу.
Добре	B	Продемонстровано гарний освітній результат: курс опановано в повному обсязі, виступи на заняттях демонструють елементи творчої роботи з літературою. Добре володіння філософським понятійним апаратом, але мають місце деякі термінологічні неточності, які виявляються під час обговорень проблем курсу.
Добре	C	Продемонстровано гарний освітній результат, більшу частину курсу опановано, але невисока активність на заняттях, бракує творчих навичок в роботі з філософською літературою, здатності чітко формулювати і обґрунтовувати власну думку.

Оцінка за шкалою ВНЗ	Оцінка за національною шкалою	Критерії
Задовільно	D	Продемонстровано середній освітній результат: значну частину курсу не опановано, знання не мають системного характеру; низька активність на заняттях; дуже поверхове розуміння змісту основних понять філософського курсу; нездатність чітко формулювати і обґрунтовувати власну думку.
Задовільно	E	Продемонстровано низький освітній результат: аспірант не орієнтується в проблемах філософського курсу; не виконав більшості навчальних завдань; не володіє основними філософськими і науковими поняттями, навичками формулювати і обґрунтовувати власну думку.
Незадовільно	FX	Освітнього результату не досягнуто. Курс не опанований ані в теоретичному, ані в практичному аспектах і потребує повторного вивчення.

12. ПИТАННЯ ДО ДО ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ

1. Предмет філософії науки.
2. Знання і пізнання. Природа наукового і філософського знання.
3. Історичні типи взаємозв'язку філософії і науки.
4. Наука як особливий тип знання.
5. Наука – ненаука: проблема демаркації.
6. Дисциплінарна структура науки. Класифікація наук.
7. Атрибутивні характеристики наукового знання.
8. Соціокультурна сутність науки. Наука і мораль. Етика науки.
9. Загальнонаукові і загальнологічні форми наукового знання. Наукове поняття. Науковий закон. Наукова модель.
10. Емпіричні форми наукового знання. Протоколи спостереження й емпіричні факти. Емпіричний закон.
11. Теоретичні форми наукового знання (ідеалізація, модельний об'єкт і теоретична (математична) модель, теоретичний закон, наукова проблема).
12. Гіпотеза і її роль у розвитку наукового пізнання.
13. Поняття наукової картини світу, її роль в пізнанні. Особливості сучасної наукової картини світу.
14. Наукова теорія. Основні типи і структура наукових теорій.
15. Емпіричний та теоретичний рівні наукового пізнання.
16. Метод і методологія. Основна функція методу в науці. Співвідношення філософських і наукових методів в пізнанні.
17. Емпіричні методи наукового пізнання (наукове спостереження, вимірювання, науковий експеримент).
18. Теоретичні методи наукового пізнання (ідеалізація, уявний експеримент, аксіоматичний метод, формалізація, математичне моделювання, метод гіпотез і гіпотетико-дедуктивний метод).
19. Загальнологічні методи наукового дослідження (абстрагування, порівняння, аналіз і синтез, індукція, аналогія, моделювання, метод структурно-функціонального аналізу).
20. Наука як пошук істини. Сучасні концепції істини.
21. Суб'єктивне й об'єктивне в істині.

22. Поняття наукового прогресу. Екстенсивне та інтенсивне в розвитку наукового знання.
23. Проблема співвідношення філософії і науки в позитивізмі.
24. Критичний раціоналізм К. Поппера.
25. Концепція особистісного знання М. Полані.
26. Теорія наукових революцій Т. Куна.
27. Методологія науково-дослідницьких програм (НДП) І. Лакатоса.
28. Концепція методологічного плюралізму П. Фейерабенда.
29. Особливості сучасного наукового пізнання: теоретизація, комп'ютеризація, диференціація, інтеграція та ін.
30. Категорії «порядок» і «хаос» в сучасній науці і культурі. Теорія самоорганізації: основні філософські проблеми.
31. Складність як об'єкт науки. Складність в неklasичній та постнеklasичній науці.
32. Принципи складного мислення (Е. Морен).
33. Формування ідеалів і норм науки: класичний, неklasичний та постнеklasичний періоди.
34. Суб'єкт і об'єкт в класичній та постнеklasичній науці.
35. Мульти-, між- і трансдисциплінарність сучасної науки.
36. Співвідношення природничо-наукового і гуманітарного знання.
37. Взаємозв'язок техніки і науки. Феномен технауки. Нанонаука і нанотехнології.
38. Єдність філософських і наукових методів в технічних науках.
39. Епістемологія техніки: технічне і технологічне знання
40. Техніка у філософсько-антропологічному контексті.

13. РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна

1. Добронравова І. С. Новітня західна філософія науки: Підручник / І. С. Добронравова, Т. М. Білоус, О. В. Комар. – К.: Вид. ПАРАПАН, 2008. – 216 с.
2. Філософія науки : підручник / І. С. Добронравова, Л. І. Сидоренко, В. Л. Чуйко та ін. ; за ред. І. С. Добронравової. – К. : ВПЦ "Київський університет", 2018. – 255 с.
3. Петрушенко В. Л. Філософія і методологія науки: Навчальний посібник. - Львів: Видавництво Львівської політехніки - 2016. - 184 с.
4. Рубанець О.М. Філософські проблеми наукового пізнання: навчальний посібник / О.М. Рубанець. – Суми: Університетська книга, 2016. – 229 с.
5. Семенюк Е.П. Філософія сучасної науки і техніки : підручник / Едуард Семенюк, Володимир Мельник. Вид. 2-ге, випр. та допов. - Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2012. - 306.
6. Сергієнко В. В. Філософські проблеми наукового пізнання: навч. посібник / В. В. Сергієнко – Кременчук : Кременчуцький національний університет ім. Михайла Остроградського, 2011. – 103 с.
7. Корягін М. Основи наукових досліджень: навч. посібник / М. Корягін, В. Чік – К.: Алерта, 2019. 492 с.

Допоміжна

8. Антологія сучасної філософії науки, або усмішка ASIMO. Anthology of Contemporary Philosophy of Science, or Asimo Smile / за науковою редакцією В.П. Мельника та А.С. Синиці ; [пер. І.В. Грабовський, Н.І. Луц, А.С. Синиця]. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2017. – 568 с.
9. Донникова И.А. Научно-образовательные сообщества как форма интеллектуальной

- культури. Культура українських філософських сообществ: ситуація трансформації: [колективна монографія] / ред. кол. Л.Н. Богатая, И.В. Голубович, К.В. Райхерт; отв. ред. Л.Н. Богатая. Одесса, издатель С.Л. Назарчук, 2020. С. 159-175.
10. Kryvtsova, N., & Donnikova, I. (2020). Anthropologization of science: from the subject of cognition to the researcher's personality. *Anthropological Measurements Of Philosophical Research*, 18, 20-33. doi:<http://dx.doi.org/10.15802/ampr.v0i18.221300>
 11. Латур, Бруно. Наука в действии: следуя за учеными и инженерами внутри общества / Бруно Латур; [пер. с англ. К. Федоровой; науч. ред. С. Миляева]. - СПб. : Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге, 2013. 414 с.
 12. Людина в складному світі / за ред.. Н.В. Кочубей, М.О. Нестерової; вступне слово В.П. Андрущенко. Суми: Університетська книга, 2017. 357 с.
 13. Иванова Е.М. Сильные и слабые образовательные системы / Матеріали XVII Міжнародної науково-практичної конференції «Людина, культура, техніка в новому тисячолітті». – Харків: «ХАІ», 2016. – С. 89–91.
 14. Иванова Е.М. Философия в интеллектуальном пространстве / Матеріали Міжвузівського Круглого Столу «Філософія: Що? Як? Коли», (29 листопада 2016 р.) / Відп. за випуск професор Жарких В.Ю. – Одеса: ОНПУ, 2016. – С. 16–19.

Інформаційні ресурси в Інтернеті

15. Ратніков В. С. Основи філософії науки і філософії техніки: навчальний посібник / В. С. Ратніков. – Вінниця: ВНТУ, 2012. – 291 с. – inmad.vntu.edu.ua/portal/static/9AFA5F3E-7A53-4E3C-8EEB-3AF110F6A278.pdf
16. Добронравова І. С. Філософія науки: Навч. посібник. [Електронний ресурс] / І. С. Добронравова, Л. І. Сидоренко, С. П. Петрушенко, Л. О. Шашкова. – К., 2002. – Режим доступу до джерела : <http://www.philsci.univ.kiev.ua>
17. Добронравова Ірина. Практична філософія науки: збірник наукових праць // Ірина Добронравова. – Суми: Університетська книга, 2017. – 352 с. - <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/Dodr-phil-2017.pdf>

Адреси електронних бібліотек:

<http://lib.onu.edu.ua/> – бібліотека ОНУ імені І.І. Мечникова

<http://w.w.w.ognb.odessa.ua/> – бібліотека ім. Горького

<http://w.w.w.nbu.gov.ua/> – бібліотека імені В. Вернадського

<http://lib-gw.univ.kiev.ua/> – бібліотека імені Максимовича, КНУ

<http://w.w.w.filosof.com.ua/> – Інститут філософії ім. Г. Сковороди

<http://w.w.w.biblioteka.org.ua> – Українська електронна бібліотека